

URSZULA OSZWA

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Pedagogiki i Psychologii
u.oszwa@poczta.umcs.lublin.pl

Wartości pedagogiki J.J. Rousseau w kontekście kluczowych umiejętności współczesnej edukacji

---

*The Values of J.J. Rousseau's Pedagogy in the Context
of the Key Skills of the Contemporary Education*

STRESZCZENIE

W opracowaniu podjęto próbę przeprowadzenia krytycznej analizy pedagogicznej myśli J.J. Rousseau zawartej w jego osiemnastowiecznej publikacji pt. *Emil, czyli o wychowaniu*. Przegląd cytatów, wskazówek, sugestii i założeń edukacyjnych został dokonany w zestawieniu z głównymi kierunkami kształcenia w XXI w. i najbardziej pożądanymi kompetencjami, dającymi młodemu pokoleniu dobry start do życia w globalnym świecie. Kompetencje te, znane jako 4C, obejmują: 1) myślenie krytyczne i rozwiązywanie problemów, 2) komunikację, 3) współpracę oraz 4) kreatywność i innowacyjność. Rezultaty analizy wskazują na inspiracyjną kompatybilność dwóch z nich z poglądami J.J. Rousseau, tj. myślenia krytycznego oraz kreatywności i innowacyjności. Dwie pozostałe umiejętności (tj. komunikacja i współpraca) nie były przez myśliciela doceniane. Niektóre pozostałe jego idee edukacyjne były kontrowersyjne, jak np. nauka czytania nie wcześniej niż w wieku 12 lat czy zniechęcanie przed zbyt wczesną nauką języka obcego.

Słowa kluczowe: Rousseau; edukacja; umiejętności kluczowe

WSTĘP

Wraz ze zmieniającymi się warunkami życia w kolejnych epokach zmieniają się cząstkowe cele edukacji, choć główne powinny nadal pozostawać takie same. Wiele z nich jest zakorzenionych w wielowiekowej tradycji. Niektóre zdają się ją przekreślać, usurpując sobie prawo do oryginalności i nowoczesnej unikalności, wcześniej pozornie nieobecnej w podstawach myśli pedagogicznej. Zgodnie z sentencją widniejącą na jednym z gmachów uniwersyteckich w Londynie: „Pamiętając o przeszłości, żyć w te-

rażniejszości, z myślą o przyszłości (Remember the past, living in the present, shaping the future)”, ważne, chociaż nie zawsze łatwe, wydaje się łączenie trzech perspektyw czasowych w różnych aspektach życia, w tym także – a może szczególnie – w edukacji. Dobrze jest, aby myśl współczesna była powiązana z tradycją, z której wyrosła. W tych temporalnych wymiarach niezbędne jest zachowanie równowagi tak, aby nie lekceważyć i nie odrzucać poglądów prekursorów (dominacja orientacji przeszłościowej), ale też nie zatrzymywać się i nie trwać w nich w formie niezmienionej (orientacja przeszłościowa).

W kontekście rozważań nad pedagogiką, rozwijającą się współcześnie na gruncie wielkiej tradycji, można pochylać się nad analizą poglądów wielu myślicieli z tej dziedziny. W licznej grupie klasycznych pedagogów swoje miejsce zajmuje J.J. Rousseau i jego poglądy na temat wychowania (Baczko 1964, 2009). W opracowaniu zostaną przedstawione ślady i wpływ jego myśli pedagogicznej na edukację współczesną.

TRADYCYJNA MYŚL PEDAGOGICZNA J.J. ROUSSEAU A CELE WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI

Poddano krytycznej analizie poglądy na wychowanie J.J. Rousseau, poszukując odpowiedzi na dwa pytania:

1. Czy i w jakich kompetencjach myśl pedagogiczna J.J. Rousseau przystaje do celów współczesnej edukacji?
2. Czy i w jakim zakresie myśl pedagogiczna J.J. Rousseau odbiega od celów edukacji XXI w.?

Analiza myśli pedagogicznej zawartej na kartach książki *Emil, czyli o wychowaniu* pozwala na wyodrębnienie zagadnień uwzględnianych w edukacji przez osiemnastowiecznego filozofa i zestawienie ich z aktualnymi trendami w kształceniu. W celu poszukiwania odpowiedzi na dwa pytania badawcze zostanie dokonana prezentacja poglądów Rousseau przez pryzmat współczesnych umiejętności kluczowych w nauczaniu. Wszystkie wybrane cytaty pochodzą z książki *Emil, czyli o wychowaniu* (Rousseau 1955). W wielu publikacjach idee myśliciela są często parafrazowane i upraszczane, co niejednokrotnie zmienia ich pierwotny sens. Dlatego celem niniejszego artykułu jest zestawienie oryginalnych wypowiedzi Rousseau podanych w postaci cytowań.

J.J. ROUSSEAU (1712–1778) – FAKTY Z ŻYCIA

Życiorys Rousseau obfituje w wydarzenia, które nie pozostawały bez znaczenia i wpływu na jego koncepcję na temat wychowania i kształcenia młodego człowieka.

Dzieciństwo nie należało do łatwych, raczej pełne było trudności życiowych i niepowodzeń. Rousseau urodził się w Genewie. Wczesne lata spędził w jej okolicach. Był

synem zegarmistrza. Matka zmarła wkrótce po jego narodzinach. Mały Jan Jakub został oddany przez ojca na wychowanie do wuja. Wczesna młodość również odznaczyła swoje piętno na osobowości młodego Jana Jakuba. Niejednokrotnie była to tułaczka, drobne prace, udzielanie lekcji muzyki bez profesjonalnego przygotowania, a nawet kradzieże. W życiu dorosłym Rousseau pozostawał w związku z baronową de Warens. Oficjalnie pełnił funkcję administratora jej majątku. Przez większość czasu był na jej utrzymaniu. Kiedy po ostatecznym rozstaniu stanął przed koniecznością pracy zarobkowej, okazało się to dla niego dużym wyzwaniem, a nawet wywołało szok egzystencjalny. Przebywając w Paryżu, Jan Jakub poznał prostą kobietę, Thérèse Levasseur, z którą ożenił się i miał pięcioro dzieci. Nie mogąc zapewnić im godnych warunków życiowych, każde z nich para kolejno oddawała na wychowanie do placówek o charakterze sierocińców (Speamann 2011). Jego decyzje życiowe kontrastowały z głoszoną później myślą pedagogiczną.

MYŚL PEDAGOGICZNA J.J. ROUSSEAU

W głównych założeniach poglądów Rousseau na wychowanie i edukację widać wyraźne dążenie i pragnienie ulepszenia społeczeństwa przez oddziaływanie na najmłodsze pokolenie. Myśliciel zakładał wrodzoną dobroć dziecka, którą należy chronić przed skażeniem cywilizacji. Widział też możliwość rozdzielnego kształcenia moralnego, umiejętności i wiedzy, co nie spotkało się z poparciem jemu współczesnych ani pedagogów późniejszych epok. Pozostawało to zawsze w ostrej opozycji do wychowania w tradycji chrześcijańskiej.

Szczególnie ważne wydaje się na tym tle założenie o realizacji prymarnego kierunku wychowania młodej osoby na prawdziwego człowieka, a nie w celu zdobycia przez nią zawodu i pozycji społecznej. Rousseau spostrzegał ten drugi element jako cel wtórny. W założeniach dotyczących środowiska wychowawczego autor akcentował wartość kontaktu z naturą. Proponował wychowanie bez książek do 12. roku życia, promując naukę przez doświadczenie, ćwiczenia fizyczne i myślenie praktyczne zamiast korzystania z wiedzy spisanej w formie podręcznikowej. Zakładał, bardziej na podstawie obserwacji niż znajomości potencjału dziecka, że kształcenie sumienia powinno rozpoczynać się dopiero po 15. roku życia, kiedy młody człowiek posiada już pewien zasób wiedzy o świecie i zachowaniach moralno-społecznych.

W zakresie pedagogicznej myśli dotyczącej płci żeńskiej Rousseau prezentował poglądy akcentujące przygotowanie kobiety do roli żony i matki, bez rozbudzania innych jej zainteresowań i talentów. Było to stanowisko bardzo aktualne i popularne w czasach mu współczesnych, jednak już wówczas budziło kontrowersje w kręgach świątliwych kobiet. W edukacji XXI w. wydaje się jeszcze bardziej dyskusyjne.

Będąc autorem licznych prac filozoficznych, Rousseau przedstawił swoje poglądy pedagogiczne w dziele *Emil, czyli o wychowaniu*, zawierającym pięć ksiąg. Obejmowały one okresy życia wyodrębnione przez autora na podstawie ówczesnej wiedzy

na temat rozwoju z zaznaczeniem, co jest przedmiotem poznania na każdym etapie: 1) niemowlęstwo, 2) dzieciństwo – od 2. do 12. roku życia, lata wielkiej wagi życiowej, w których Emil poznaje to, co konieczne, 3) początek systematycznej nauki – od 12. do 15. roku życia, w których Emil poznaje to, co pożyteczne, 4) lata młodzieńcze – od 16. roku życia, w których Emil poznaje to, co stosowne, 5) Zofia – tom poświęcony wychowaniu dziewczynki na żonę i matkę. Zwrócenia uwagi wymaga fakt, że książka ta została napisana przez człowieka, który nigdy nie wychowywał własnych dzieci. Sam autor wielokrotnie przyznaje się do tego na jej kartach (Rousseau 1955). Twierdził, że utrzymywanie własnych dzieci byłoby dla niego zbyt trudne. Nie przyjmował również innych dowodów na sprzeczność swoich zachowań z tym, co opisywał i głosił.

Zdaniem Rousseau jego traktat o wychowaniu stanowił rozprawę o źródłach zła. Uważał on, że jeśli poszczególne popędy człowieka podporządkowują się koordynującemu poznaniu rozumu, to człowiek żyje w przyjaźni z samym sobą. Jeśli natomiast jeden z popędów staje się dominujący, wówczas powstaje nienaturalny stan konfliktu (Speamann 2011). Według Rousseau najcenniejszą wartością w wychowaniu jest zachowanie cech człowieka naturalnego. „Człowiek naturalny to człowiek, który widzi własnymi oczyma i czuje własnym sercem, którym nie rządzi żadna władza oprócz własnego rozumu” (Rousseau 1955, s. 34). Zamysłem centralnym wychowania był problem ukształtowania człowieka naturalnego, który potrafiłby efektywnie odnaleźć się w cywilizowanym świecie i żyć w stanie uspołecznienia, jednak nie dając się temu stanowi zniewolić.

Ukazanie się dzieła pedagogicznego J.J. Rousseau nie zostało odebrane pozytywnie. Jego społeczny odbiór spotkał się z odrzuceniem z trzech powodów. Po pierwsze, ze względu na jawną krytykę burżuazji i mieszczaństwa, która nie mogła spodobać się osobom należącym do tych grup społecznych. Po drugie, za tworzenie złudzenia naturalnego wychowania. Zostało ono opisane jako aranżowane przez wychowawcę, tymczasem jego jedynym naturalnym elementem było przebywanie w toku kształcenia na łonie przyrody. Autor zalecał przy tym odrzucanie osiągnięć cywilizacji jako mających wyłącznie negatywny wpływ na młodego człowieka. Po trzecie, krytyka myśli pedagogicznej Rousseau pochodziła również ze strony środowisk walczących o prawa kobiet i ich równouprawnienie.

Mimo początkowego odrzucenia i negatywnego odbioru społecznego poglądy autora spotykały się też z uznaniem ze względu na popularyzację karmienia niemowląt piersią i spędzania z dziećmi czasu na wsi. W czasie powstawania dzieła było to podejście dosyć nowatorskie. Doceniano także jego wartości edukacyjne, zawarte w humanistycznym ujęciu wychowania.

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę ukazania poglądów klasycznego pedagoga zaczerpniętych bezpośrednio z jego dzieła i zaprezentowania ich w kontekście aktualnych, najbardziej pożądanых umiejętności pozyskiwanych w toku kształcenia.

EDUKACJA XXI W. – PROFIL POŻĄDANYCH KOMPETENCJI

We współczesnej edukacji światowej zarysowują się w ostatnim czasie nowe kierunki, prezentowane w formie standardów kształcenia przez organizacje odpowiedzialne za formułowanie założeń pedagogicznych. Jedną z nich jest Międzynarodowa Klasyfikacja Standardów Edukacji (*The International Standard Classification of Education – ISCED*), opracowana przez UNESCO. W 2002 r. Partnerstwo dla Umiejętności XXI Wieku (*The Partnership for 21st Century Skills*, obecnie znane jako P21) w USA przedstawiło założenia dotyczące najbardziej pożądaných kompetencji uczniów, rozwijanych i osiągniętych w wyniku edukacji w XXI w. Kompetencje te, znane jako 4C (od pierwszych liter ich nazw w języku angielskim) to: 1) myślenie krytyczne i rozwiązywanie problemów (*critical thinking and problem solving*), 2) komunikacja (*communication*), 3) współpraca (*collaboration*), 4) kreatywność i innowacyjność (*creativity and innovation*) (Van Roekel 2001, s. 9–30). Na umiejętności te jako najbardziej istotne w procesie uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*) zwracają uwagę dokumenty Parlamentu Europejskiego (Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/962/WE).

W dalszej części opracowania podjęto próbę odnalezienia ich w klasycznej myśli J.J. Rousseau.

KOMUNIKACJA W PEDAGOGICE J.J. ROUSSEAU

Na kartach książki autora nie ma bezpośrednich odniesień do kompetencji komunikacji, jednak można ją odnaleźć w refleksjach nad: a) wiekiem wychowawcy i jego związkiem z rozumieniem potrzeb wychowanka, b) rozwojową rolą wczesnych kontaktów werbalnych dziecka, c) znaczeniem rozumienia języka dziecka przez dorosłych, d) rozwojem myślenia i mowy oraz e) nauką języka obcego.

1. Wiek wychowawcy

J.J. Rousseau proponował, aby wychowawca był zbliżony wiekiem do wychowanka w celu lepszego wzajemnego zrozumienia i komunikacji. Eliminował tym samym wychowawców starszych, nawet nieco niepochlebnie wyrażając się o nich. W czasach obecnych takie stanowisko można byłoby uznać za przejaw dyskryminacji wiekowej oraz oznakę ignorancji wobec mądrości związanej z doświadczeniem.

Zauważę tylko wbrew powszechnemu mniemaniu, że wychowawca dziecka powinien być młody, jak tylko być może człowiek zrównoważony. Chciałbym, gdyby to było możliwe, żeby sam był dzieckiem; żeby mógł stać się towarzyszem swego ucznia i zdobyć sobie jego zaufanie, dzieląc jego rozrywki. Za mało jest wspólności między dzieciństwem a wiekiem dojrzałym,

aby z tej odległości powstać mogło trwałe przywiązanie. Dzieci schlebiają czasem starcom, ale nie lubią ich nigdy (Rousseau 1955, s. 29).

2. Rola wczesnej komunikacji

W poglądach J.J. Rousseau widać mądrość dotyczącą sugestii co do sposobu reagowania na komunikaty płynące ze strony dziecka. Zadziwia ich trafność obserwacyjna, mimo braku doświadczenia w wychowywaniu własnych dzieci.

Ponieważ pierwszym stanem człowieka jest niedola i słabość, przeto pierwszym jego głosem jest skarga i płacz. Z płaczu tego, który zdawałby się tak mało godnym uwagi, rodzi się pierwszy stosunek człowieka do tego, co go otacza; tutaj wykuwa się pierwsze ogniwo owego długiego łańcucha tworzącego porządek społeczny (Rousseau 1955, s. 51).

Skoro tylko dzieci zaczynają mówić, płaczą rzadziej. Postęp ten jest naturalny; jeden język zastępuje drugi (Rousseau 1955, s. 65).

Jeśli dziecko krzyczy bez rzeczywistego powodu, wtedy usuwam powód jego krzyku w ten sposób, że czynię ten krzyk bezskuteczny. Dopóki płacze, nie dochodzę doń, biegnę, gdy tylko ucichnie (Rousseau 1955, s. 65).

Jakąkolwiek krzywdę wyrządziłoby sobie dziecko, rzadko się bardzo zdarza, by płakało, kiedy jest samo, chyba że spodziewa się, że je usłyszymy (Rousseau 1955, s. 65).

Należy koniecznie przyzwycząić je zawczasu, żeby nie rozkazywało ludziom, bo nie jest ich panem, ani rzeczom, ponieważ go nie słyszą (Rousseau 1955, s. 53).

Autor zwracał uwagę na prymarną wartość komunikacyjną płaczu dziecka w okresie przedwerbalnym, a także na potencjalne zagrożenie zniekształceniem jego funkcji ekspresyjnej wskutek niewłaściwego reagowania dorosłych.

3. Rozumienie języka dziecka przez dorosłych

J.J. Rousseau zachęcał do wczesnego rozpoznawania sposobów komunikacji używanych przez dziecko w wyrażaniu potrzeb i umiejętnego reagowania na nie. Były to wskazania rewolucyjne w czasach mu współczesnych. Obecnie nadal świadczą o dużej wnikliwości autora i jego kompetencjach analitycznych.

Wnikać w języki i znaki, aby w wieku, kiedy nie potrafią jeszcze udawać, umieć odróżnić, które z ich żądań pochodzą wprost z natury, które zaś ze skłonności nabytych od ludzi (Rousseau 1955, s. 55).

4. Myślenie i mowa

Poglądy na temat języka zbyt rozbudowanego i niezrozumiałego myśliciel przedstawił w postaci nieco dosadnie brzmiącej myśli:

Sądzę, że jedna z przyczyn, dla których chłopci mają na ogół umysł trzeźwiejszy niż mieszkańcy miast, leży w tym, że słownik ich jest mniej obszerny. Mają oni niewiele myśli, zestawiają je jednak bardzo dobrze (Rousseau 1955, s. 64).

Takie stanowisko wskazuje na naturalistyczny charakter i zdystansowane podejście do zdobywania wykształcenia. Może to poza tym oznaczać szacunek autora dla prostych ludzi, pracujących fizycznie i niemających czasu na zbędne dywagacje.

5. Nauka języka obcego

J.J. Rousseau widział naukę języka obcego jako zbędną w wychowaniu dziecka, co było już jemu współczesnym trudne do zaakceptowania. Aktualnie jest to pogląd nie do przyjęcia, niemający podstaw we współczesnej wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej, psycholingwistyki i dwujęzyczności.

Dziwnym się będzie zdawało, że zaliczam naukę języków do rzeczy niepotrzebnych w wychowaniu, ale pamiętać należy, że mówię tu tylko o nauce pierwszych lat i cokolwiek by mówiono, nie sądzę, by dziecko przed dwunastym lub piętnastym rokiem, z wyjątkiem dzieci cudownych, nauczyło się kiedy dwóch języków (Rousseau 1955, s. 114).

Kolejną kompetencją kluczową we współczesnym kształceniu elementarnym jest współpraca. Jej analizie nie poświęcał klasyczny pedagog zbyt wiele miejsca.

WSPÓŁPRACA W POGLĄDACH PEDAGOGICZNYCH J.J. ROUSSEAU

Temat współpracy nie był podejmowany przez myśliciela wprost, ponieważ prezentował on poglądy na edukację i wychowanie jednostkowe bardziej niż grupowe. Było to trendem współczesnego mu okresu w odniesieniu do założeń nauczania. Traktowano je raczej jako elitarne, jednostkowe, wobec czego nie akcentowano zdolności kooperacyjnych. Jednak mimo tych zastrzeżeń w jego myślach można znaleźć sformułowania ze współpracą powiązane i tworzące jej fundament w procesie wychowania:

Treść zasad polega na tym, aby dać dzieciom więcej istotnej swobody, a mniej władzy; by kazać im działać samodzielnie i mniej żądać od innych. W ten sposób, zawczasu przyzwyczajając się do ograniczania potrzeby wedle siły, słabo odczuwać będą brak tego, co nie będzie w ich mocy (Rousseau 1955, s. 56).

Żadna społeczność nie może istnieć bez wymiany, wymiana bez wspólnej miary, miara wspólna bez równości. W ten sposób wszelka społeczność jako pierwsze prawo posiada umówioną równość bądź między ludźmi, bądź też między przedmiotami (Rousseau 1955, s. 232).

Cenne w refleksjach pedagogicznych J.J. Rousseau było akcentowanie swobody i wolności dziecka oraz nauki samodzielności. Podkreślał on też znaczenie wymiany dla rozwoju. Dotyczyło ono zarówno wymiany przedmiotów, towarów, jak i myśli, poglądów. Myśliciel poświęcał wiele uwagi kształtowaniu umiejętności twórczych w edukacji, czym zdecydowanie wyprzedzał współczesną mu epokę.

KREATYWNOŚĆ EDUKACYJNA W MYŚLI PEDAGOGICZNEJ J.J. ROUSSEAU

Ten rodzaj kompetencji był w założeniach myśli pedagogicznej filozofa akcentowany wielowymiarowo i w różnych aspektach. Można go dostrzec przy okazji prezentacji poglądów ogólnych i szczegółowych, egzystencjalnych i praktycznych, dotyczących nauczania geografii, matematyki, przyrody, plastyki. Autor zachęcał do prostego zdobienia pokoju dziecka, z wykorzystaniem materiałów codziennego użytku, łatwo dostępnych, jego prac tworzonych wspólnie z dorosłym. Były to sugestie bardzo nowatorskie w czasach mu współczesnych, świadczące o dużym potencjale oryginalności. Zalecenia dotyczące rozwoju myślenia twórczego można znaleźć we wszystkich tomach jego dzieła o wychowaniu.

Aspekt twórczego wychowania widoczny jest w następujących refleksjach:

- a) akcentujących humanistyczne podejście do kształcenia: „Wychodząc z rąk moich, nie będzie on ani urzędnikiem, ani żołnierzem, ani księdzem; będzie przede wszystkim człowiekiem. Rzemiosłem, którego pragnę go nauczyć, jest życie” (Rousseau 1955, s. 15),
- b) rozwijających odporność psychiczną: „Myśli się, jak chronić dziecko, to nie wystarcza: trzeba je nauczyć, jak się ma chronić, kiedy będzie człowiekiem, jak znosić ciosy losu, jak stawić czoła bogactwom i nędzy” (Rousseau 1955, s. 16),
- c) uwrażliwiających na używanie i rozwój wszelkich uzdolnień dziecka: „Życie nie znaczy to oddychać, żyć to znaczy działać, to znaczy robić użytek ze swoich narządów, uzdolnień, ze wszystkich części swego jestestwa, które daje nam poczucie istnienia. Nie ten człowiek żył więcej, który przeżył najwięcej lat, ale ten, który najwięcej odczuwał życie” (Rousseau 1955, s. 16),
- d) dotyczących wczesnego rozbudzania ciekawości i zainteresowania światem: „Jeśli dziecko zaczyna rozróżniać przedmioty, należy dobierać to, co mu się pokazuje. Wiadomo, że wszelkie przedmioty nieznanne zaciekawiają człowieka. Czuje się on tak słaby, że lęka się wszystkiego, czego nie zna; przyzwyczajanie dziecka do oglądania przedmiotów nieznanych bez doznawania krzywdy niszczy tę obawę” (Rousseau 1955, s. 48),

- e) zachęcających do prostoty i tworzenia zabawek wspólnie z dzieckiem w procesie jego wychowania: „Nie umiemy już w niczym być prości, nawet w stosunku do dzieci. Grzechotki srebrne, złote, koralowe, ze rżniętego kryształu, cacka wszelakiej ceny i wszelakiego rodzaju; ileż bezużytecznych i zgubnych przygotowań! Odrzucmy to wszystko. Żadnych grzechotek, żadnych cacek: gałązki z owocami i liśćmi, makówka, w której szeleszczą ziarenka, laseczki lukrecji, którą może ssać i żuć, zabawią je równie dobrze, jak owe wspaniałe błyskotki, nie posiadając złej strony przyzwyczajania dziecka do zbytku od samego urodzenia” (Rousseau 1955, s. 58), „Wielkie potrzeby, mawiał Favorinus, rodzą się z wszelkich dóbr i częstokroć najlepszym środkiem zdobycia tego, czego nam brakuje, jest pozbyć się tego, co mamy” (Rousseau 1955, s. 72),
  - f) pozwalających dziecku na rozwój zgodny z jego indywidualnym tempem i potrzebami: „Przyroda chce, żeby dzieci były dziećmi zanim będą ludźmi” (Rousseau 1955, s. 85),
  - g) zachęcających do kreatywnego uczenia się w działaniu: „Co do Emila, którego chowam na wsi, póki jego nie będzie się różnił niczym od chłopskiej izby. Po coś zrobić go troskliwie, skoro tak mało będzie w nim przebywał? Ale myślę się, on go sam ozdobi, a zobaczymy wkrótce, czym” (Rousseau 1955, s. 90), „Nie zapomnę nigdy młodzieńca spotkanego w Turynie, którego w dzieciństwie nauczono stosunku linii i powierzchni, każąc mu codziennie wybierać między figurami geometrycznymi ciastek o równym obwodzie. Mały żarłok wyzyskał sztukę Archimedesza, by znaleźć, w którym z nich jest najwięcej do zjedzenia” (Rousseau 1955, s. 170),
  - h) konstruktywistycznie rozwijających wychowanka: „Zwróć uwagę na różnicę, która zachodzi pomiędzy uczonością twego ucznia a niewiedzą mojego. Twój zna mapy, a mój układa je. Oto nowe ozdoby do jego pokoju” (Rousseau 1955, s. 205).
- Rozwój myślenia krytycznego (czwarta kluczowa umiejętność współczesnej edukacji) był bardzo silnie akcentowany przez J.J. Rousseau w różnych miejscach jego publikacji o wychowaniu.

WARTOŚĆ MYŚLENIA KRYTYCZNEGO W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM J.J. ROUSSEAU

Ta kompetencja, pozytywnie wartościowana w celach edukacji XXI w., była równie bliska J.J. Rousseau, co współczesnym edukatorom. Zachęcał on do dyskusji w procesie kształcenia i stwarzania okazji do budowania wiedzy oraz konstruowania własnych sądów przez młodego człowieka. Zniechęcał natomiast do podawania mu gotowych treści i rozwiązań w postaci wiedzy transmisyjnej, podawczej. Takie negatywne praktyki mają miejsce w wielu sytuacjach edukacyjnych obecnie, co wychwytyują w programach nauczania przedstawiciele współczesnej myśli pedagogicznej (por. Dąbrowski 2008;

Klus-Stańska, Nowicka 2010). Rousseau sugerował wzbudzanie i pielęgnowanie motywacji wewnętrznej, uczenia się zorientowanego na proces, stwarzania okazji do przeżywania twórczego niepokoju, samodzielnego dochodzenia do wniosków z pobudzającą i inspirującą do myślenia pomocą wychowawcy czy nauczyciela (por. Dąbrowski 2008).

Autor zwracał uwagę na rozwój myślenia krytycznego przez:

- a) naukę krytycznych metod poznawania: „Nie chodzi bynajmniej o to, by je wykształcić w naukach, ale o to, by je w nich rozmiłować i wskazać mu metodę ich poznawania, kiedy to zamiłowanie będzie bardziej rozwinięte” (Rousseau 1955, s. 206),
- b) wzbudzanie motywacji poznawczej u wychowanka jako wartości nadrzędnej: „Miej tedy baczne oko i cokolwiek miałoby się stać, porzucaj wszystko zanim się chłopiec znudzi; bo nigdy nie chodzi tyle o to, by się uczył, ile o to, żeby nic nie robił niechętnie” (Rousseau 1955, s. 206),
- c) stwarzanie sytuacji sprzyjających samodzielności i niezależności myślenia: „Dochodzę do wniosku, że aby uczynić młodzieńca rozsądnym, trzeba dobrze wykształcić jego sąd, zamiast dyktować mu nasz własny” (Rousseau 1955, s. 229),
- d) zachęcanie do dogłębnego poznawania zagadnień z różnych dziedzin oraz do poszukiwania prawdy: „Emil posiada niewiele wiadomości, ale te, które posiada, są istotną jego własnością; nie zna on niczego połowicznie. Wystarczy mi, że umie on znaleźć po co we wszystkim, co robi i dlaczego we wszystkim, co myśli. Bowiem raz jeszcze, nie jest zadaniem moim dać mu wiedzę, ale nauczyć go zdobywania jej w razie potrzeby, oceniania ściśle jej wartości i kochania prawdy ponad wszystko. Przy tej metodzie nie robi się wielkich postępów, ale nie robi się też nigdy kroku na próżno i nie jest się zmuszonym do cofania” (Rousseau 1955, s. 260).

W tym kontekście niepokojące było jednak stanowisko Rousseau w kwestii nauki czytania i obcowania z książką. Uważał on, że przed 12. rokiem życia umiejętność ta nie może zostać opanowana i nie powinno podejmować się prób, aby to zmienić. Pogląd ten już wówczas nie cieszył się popularnością, a w czasach współczesnych stanowi absolutny anachronizm.

Zdjąwszy w ten sposób obowiązki z dzieci, usuwam także narzędzie największej męki dziecka, mianowicie książki. Czytanie jest plagą dzieciństwa, a prawie jedynym zajęciem, które potrafiemy mu dać. Dopiero w dwunastym roku Emil dowie się, co to książka. Ale musi przynajmniej umieć czytać, powiecie. Zgadzam się: musi umieć czytać, kiedy czytanie będzie dlań pożyteczne; aż do tego jednak czasu czytanie zda się na to tylko, żeby go nudzić (Rousseau 1955, s. 126).

Pierwszymi nauczycielami filozofii są dla nas nasze nogi, ręce, oczy. Zastępowanie tego wszystkiego książkami nie jest nauką rozumowania; jest to nauka posługiwania się rozumowaniem innych; uczy ona nas wierzyć we wszystko i nigdy nic nie wiedzieć (Rousseau 1955, s. 139).

Ażeby dziecko przyzwyczało się być uważne i ażeby było silnie uderzone jaką dotykającą prawdą, trzeba, ażeby go ona niepokoiła przez kilka dni, zanim ją odkryje (Rousseau 1955, s. 203).

Kontrowersyjne poglądy Rousseau na temat nauki umiejętności czytania pozostają w sprzeczności z jego nowatorskim myśleniem pedagogicznym, choć autor próbuje nadać im swoiste uzasadnienie.

W podsumowaniu można stwierdzić, że myśl pedagogiczna Rousseau stanowiła inspirację jemu współczesnym, ale nie była pozbawiona sugestii i stwierdzeń mogących stanowić potencjalne zagrożenia wychowawczo-edukacyjne. Na liście takich dyskusyjnych sformułowań i sądów znajdują się:

- zbyt późne wprowadzanie książek do edukacji,
- lekceważenie nauki języków obcych,
- wychowanie w diadzie, zbyt mało kontaktów z rówieśnikami we wczesnym okresie życia,
- skrajności i brak umiarkowania, zbyt duży akcent na uczenie w działaniu na łonie natury, z jednoczesnym lekceważeniem osiągnięć cywilizacji,
- ograniczenia rozwoju obu płci (męskiej – akcent głównie na zawody rzemieślnicze, żeńskiej – akcent na role społeczne).

W pedagogice Rousseau nie widać należytego akcentowania zdolności współpracy oraz komunikacji z innymi w procesie nauczania, kompetencji obecnie szczególnie cenionych już na poziomie szkolnym, a potem także w ramach pracy zawodowej.

Zdecydowanie nowatorskie i nadal wysoce zgodne z celami i kierunkami kształcenia i wychowania we współczesnej edukacji są liczne ślady obecności w myśli pedagogicznej Rousseau stanowiska o rozwijaniu samodzielnego i krytycznego myślenia wychowanka oraz o wspomaganie jego twórczego potencjału.

Powracając do próby odpowiedzi na dwa pytania badawcze postawione w opracowaniu, można skonkludować, iż z czterech umiejętności kluczowych edukacji XXI w. (akcentującej wartość krytycznego myślenia, kreatywności oraz komunikacji i współpracy jako wartości edukacyjnych) w myśli pedagogicznej Rousseau obecna jest zgodność jedynie w odniesieniu do dwóch. Myśliciel podkreślał rangę myślenia krytycznego i kreatywności oraz ukazywał praktyczne i wielokierunkowe sposoby ich stymulacji i rozwoju. W zakresie dwóch pozostałych kompetencji, oczekiwanych w edukacyjnych systemach XXI w., tj. współpracy i komunikacji, myśli Rousseau nie stanowią inspiracji. Nie były one dostrzeganane, akcentowane i cenione przez klasyka pedagogiki.

IMPLEMENTACJA MYŚLI PEDAGOGICZNEJ J.J. ROUSSEAU DO EDUKACJI XXI W.

Poddając krytycznej ocenie klasyczne poglądy, z zamysłem poszukiwania w nich powiązań ze współczesnymi umiejętnościami edukacyjnymi, należy dokonywać tego z dużą ostrożnością. Bezpiecznym sposobem przenoszenia idei głoszonych przez Rousseau do aktualnej myśli edukacyjnej wydaje się czynienie tego w zgodzie z założeniami 4C, a więc z uwzględnieniem komunikacji, współpracy, kreatywności i myślenia

krytycznego. Dyskusje profesjonalistów i komunikacja na wielu szczeblach w kręgach osób odpowiedzialnych za kształt i kierunki systemów kształcenia są elementem niezbędnym do podjęcia sensownych i dalekosiężnych decyzji dotyczących nauczania młodego pokolenia. Zespołowe decyzje, podejmowane we współpracy wielu krajów, a nawet kontynentów, mogą przynieść rezultaty dające się aplikować uniwersalnie. Dotyczy to poszukiwania kierunków unifikacji zróżnicowanych systemów kształcenia. Dodawanie nowych elementów i wychodzenie poza ramy myśli osiemnastowiecznej oraz kreatywność w dostosowywaniu wymagań i celów do potrzeb współczesnych społeczeństw z jednoczesnym czerpaniem ze sprawdzonych osiągnięć i założeń klasycznych może stanowić gwarancję sukcesu edukacyjnego. Myślenie krytyczne wydaje się niezbędne w dokonywaniu wyboru wartości i odrzucaniu założeń mogących prowadzić do potencjalnych zagrożeń w wychowaniu i edukacji.

BIBLIOGRAFIA

- Baczko B. (1964), *J.J. Rousseau: samotność i wspólnota*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Baczko B. (2009), *J.J. Rousseau: samotność i wspólnota*. Warszawa: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Dąbrowski M. (2008), *Pozwólmy dzieciom myśleć*. Warszawa: Wydawnictwo CKE.
- Klus-Stańska D., Nowicka M. (2010), *Sensy i bezsensy w edukacji wczesnoszkolnej*. Gdańsk: Harmonia.
- Rousseau J.J. (1955), *Emil, czyli o wychowaniu*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Spaemann R. (2011), *J.J. Rousseau – człowiek czy obywatel. Dylemat nowożytności*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Van Roekel D. (2001), *Preparing 21st century students for a global society. An educator's guide to the "Four Cs"*. New York: National Education Association.
- Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/962/WE z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz.Ur. UE L 394/10).

SUMMARY

The study attempts to carry out a critical analysis of the pedagogical thoughts of J.J. Rousseau, contained in its eighteenth-century publication entitled *Emile, or on education*. Overview quotes, tips, suggestions, and assumptions of education were analysed in conjunction with the main directions of education in the twenty-first century and the most desirable competencies, giving the younger generation a good start to life in the global world. These skills, known as the 4Cs include: 1) critical thinking and problem solving, 2) communication, 3) collaboration, 4) creativity and innovation. The results of the analysis indicate inspirational compatibility of the two of them with J.J. Rousseau's views, that is: critical thinking, and creativity and innovation. The other two, that is: communication and collaboration, were not appreciated by the thinker so much. Some of his other ideas on education were controversial, such as teaching of reading no sooner than at the age of 12, or not teaching foreign language too soon.

Keywords: Rousseau; education; crucial skills